

Anton Sterbling

„A szellemi területén folyó konkurencia jelentőségéről”

Alkalmazások a kelet- és dél-európai szellemi helyzetre és intellektuális vitákra

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KIINDULÓPONTOK

Mannheim Károly *Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiet des Geistigen* címmel 1928-ban Zürichben tartott előadása nemcsak a Német Szociológusok Hatodik Kongresszusán váltott ki eleven vitát,¹ hanem az elkövetkezőkben is sokszorosan foglalkoztatta a társadalomtudományi és szellemtudományi gondolkodást. Ehhez kívánczik a következő megjegyzés: „A tudásszociológiával kapcsolatos vita 1928-ban, a Német Szociológusok Hatodik Kongresszusán Zürichben kezdődött, Mannheim Károly »a szellemi területén folyó konkurenciáról« tartott híressé vált és befolyásos referátumával. Ez a referátum tartós és intenzív vitához vezetett, elsősorban a társadalomtudósok között, s ezt követően, különösen az *Ideologie und Utopie* egy évvel később történető közlése után, általában a szellemtudományal foglalkozók körében is.” (MEJA–STEHR 1982, 13; MANNHEIM 1969) Amennyiben Helmuth Schelsky az 1970-es évek végén nemcsak a szövetségi német szociológiának tulajdonítja a „szellemi bágyadság (frusztráció) és ötletelenség állapotát”, hanem az 1933 előtti szociológiáról is úgy találja, „hogy szociológiánk tematikája ebben az időben már a végét járta, a melódiákat végigjátszották, a frontok megmerevedtek, és a tudománynak sem volt már ereje önmagában új fejlődésre” (SCHELSKY 1980, 419; SCHELSKY 1959, 36), akkor tudatosan figyelmen kívül hagyja vagy mellőzi az innovatív kezdeményezéseket a tudásszociológia területén. Hasonlóképpen a szociológia elméleti és tudományos alakjával kapcsolatos, éppen Mannheim Károlytól kiinduló szisztematikus erőfeszítésekhez (MANNHEIM 1932; STREBLING 1991b, 77), amelyek új szaktudományi perspektívákat mutattak a német szociológiának. Ezeket azután a nemzetiszocialista hatalommegragadás valóban félbeszakította és megakadályozta megvalósításukat. Mannheim Károly 1930-as évek kezdetén játszott kiemelkedő szerepével kapcsolatban Lepsius a következőt állapítja meg: „Ha ezt a Mannheim által hordozott fejlődést 1933-ban nem szakították volna félbe, úgy elképzeléseivel a harmincas években bizonyára nemcsak az intézménysülési folyamatra gyakorolt volna alakító hatást.” (LEPSIUS 1981, 14–15.)

Nos, előadásomban nem kívánom részletesen tárgyalni a szellemi területén folyó konkurencia jelentőségéről szóló befolyásos referátum keletkezés- és hatásössze-

¹ Ebben a vitában többek között Alfred Weber, Werner Sombart, Robert Wilbrand, Hans Lorenz Stoltenberg, Wilhelm Jerusalem, Emil Lederer, Adolph Löwe, Norbert Elias és Hans Jonas vettek részt (MANNHEIM 1982, 325–270; 371–401; MANNHEIM 1982b).

² Az *Ideologie und Utopie* 1969-es kiadása egyébként több szempontból eltér az 1929-ben megjelent első kiadástól.

függését, vagy akár Mannheim Károlynak a német szociológiában az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején játszott szerepét és jelentőségét; ennél jóval szerényebb és egyúttal valamiképp más irányultságú kutatási szándék megvalósítására vállalkozom.

A KUTATÁSI SZÁNDÉKHOZ

Az első lépésben »a szellemi területén folyó konkurencia jelentőségével« kapcsolatos fejtegetésekből elsősorban néhány központi gondolatot és témát érdemes kiemelni. Eközben mindenekelőtt arra a négy *tiszta típusra* kívánok utalni, amelyek Mannheim szerint lehetővé teszik a »lét nyilvános értelmezését«, majd a második lépésben példaszerűen meg szeretném mutatni, hogy ezeket tanulságos és informatív módon lehet alkalmazni a kelet- és délkelet-európai szellemi helyzetre és intellektuális vitákra. Ezt természetesen csak néhány kiválasztott aspektusra korlátozva lehetséges bemutatni. Számomra elsősorban a kelet- és délkelet-európai társadalmakban még igen széles körben elterjedt tradicionális gondolkodási minták és értékelképzelések tudásszociológiailag megalapozott – a modern gondolkodási módokhoz való specifikus feszültségi és összekapcsolódási viszonyukra tekintettel történő – megértéséről van szó (STERBLING 1997; KASER–GRUBER–PICHLER 2003).

Mindezek után a kommunista ideológia dominanciája által meghatározott, a sztálinizmus korszakában különösen jellegzetes formájában láthatóvá váló „monopolhelyzetet” tárgyalom. Végül példaszerűen illusztrálok olyan nyugatbarát és nyugatellenes álláspontokat, amelyek a kelet- és délkelet-európai intellektuális diskurzusban körülbelül két évszázada újra és újra komoly befolyást gyakorolva kerültek napvilágra (STERBLING 2006), és amelyek ennél fogva e társadalmak kultúrájában és nyilvánosságában zajló szellemi konkurencia fontos mélydimenzióját jelenítik meg. Eközben a két világháború közötti romániai nyugatbarát és nyugatellenes értelmiségi gondolkodás különösen tanulságos kulcsszövegeit hívom segítségül, amelyek egyúttal felismerhetővé teszik, hogy itt olyan felfogásokról van szó, amelyek semmi esetre sem csak a korabeli korszellemnek felelnek meg, hanem a kelet- és délkelet-európai aktuális Európa-diskurzusokban is kiváltják a maguk többé vagy kevésbé érthető visszhangját. Ezért végezetül még egyszer rá kell kérdeznünk Mannheim Károly kezdeményezésének relevanciájára, tekintettel a jelenlegi európai szellemi vitákra, összeütközésekre.

MANNHEIM KÁROLY NÉHÁNY ALAPGONDOLATA ÉS TÉZISE „A SZELLEMI TERÜLETÉN FOLYÓ KONKURENCIA JELENTŐSÉGÉVEL” KAPCSOLATBAN

Megfontolásainak első kiindulópontjában Mannheim Károly kifejti, hogy a konkurencia semmiképpen sem csak a „gazdasági szférára” korlátozódik, „hanem azt az egész társadalmi élet fenoménjének kell tekinteni.” A szellemi képződmények vizsgálatánál a konkurenciának nem kell sem „periférikus”, sem mindent meghatározó jelentőséget tulajdonítani, mert a konkurencia „*együtt-konstituáló* szerepet” játszik. Ez megfelel annak az általánosabb tudásszociológiai meggyőződésnek, „hogy nemcsak a konkurenciának, hanem a többi társadalmi kapcsolatnak és folyamatnak, a társadalmi élet mindenkor alakjának ugyancsak konstitutív jelentősége van a hozzátartozó szellemi élet számára.” (MANNHEIM 1982, 328, 329.) Emellett Mannheim további fejtegeté-

seit arra vonatkoztatja, amelyet a „léttel összekötött gondolkodás” területének nevez. Ennek az a jellemzője, hogy „a gondolkodó szubjektum konstitutív módon belenyúlik a gondolkodás eredményébe”.³

A „konkurenciával” kapcsolatban megállapítja, hogy ennél „különböző felek (1) hasonló céltételezéssel (2) folytatott versengéséről van szó és egyúttal »a legkisebb hatványú széttartás« kapcsolatáról (3).”⁴ Egyúttal – kapcsolódva Franz Oppenheimerhez – „a léttel összekötött gondolkodásban a konkurencia két típusa mutatható ki, az ellenséges versengés és a békés versengés típusa”. „Ami a konkurencia társadalmi hordozói illeti, itt individuumok, csoportok és absztrakt kollektívák is átvehetik ezt a funkciót” (MANNHEIM 1982b, 333).⁵

A szellemi területén folyó „békés” vagy „ellenséges” versengés esetén miről is van szó? „A felek nyilvánvalóan a helyes (társadalmi) látás vagy legalább a helyes (társadalmi) látás birtoklásának a presztízséért versengenek.” Avagy amint Mannheim Károly ezt Martin Heideggerhez kapcsolódva még pregnánsabban megfogalmazza: „A versengő felek mindig a lét nyilvános értelmezéséért küzdenek.”⁶ A lét nyilvános értelmezése nem egyszerűen adott, hanem mindig az érte folyó szellemi összeütközésekben megy végbe. „Eközben az érdeklődést nem kontemplatív tudásvágy vezérli; a világertelmezés többnyire egyes csoportok hatalmi harcainak korrelátuma.” (MANNHEIM 1982, 335.)

Amennyiben Mannheimet követjük, úgy a társadalmi folyamatok négy típusa az, amelyek részleteikben létrehozzák a lét nyilvános értelmezését. Ezeket elsősorban *tiszta típusok*ként lehet jellemezni, amelyeknél kétségtelenül a következőkből kell kiindulni: „Minden valamelyest komplikált korszak, minden valamelyest komplikált társadalom több ilyen típus koegzisztenciáját és kölcsönös áthatását mutatja fel – azonban többnyire egy típus dominál.” A társadalmi folyamatok négy típusa – amelyek a lét nyilvános értelmezésével összefüggésben jönnek létre, és amelyeket Mannheim Károly további fejtegetéseiben történelmileg pontosabban megvilágít – a következőképpen alakul ki:

- „I. Egyesek és csoportok *konszenzusa* alapján, spontán *kooperációja* alapján,
- II. valamely értelmező csoport *monopolhelyzete* alapján,
- III. sok csoport konkurenciája alapján, amelyek érvényre akarják juttatni a maguk külön létértelmezését. (Ezt az esetet az *atomizált konkurencia* típusának nevezük, bár hozzá kell fűznünk, hogy olyan abszolút atomizálódás sohasem jön létre,

³ Ugyanakkor Mannheim úgy gondolja, hogy az a tény, hogy „bizonyos ismeretek nem ragadhatók és fogalmazhatók meg abszolút módon, nem jelenti azt, hogy önkényesek, szubjektívek, hanem csak azt, hogy perspektivikusak.” Ezért kell különbséget tenni a saját nézőpontjából nem helytálló „relativizmus” és a helytálló „relacionizmus” között. (MANNHEIM 1982, 330., 331.)

⁴ Mannheim itt Leopold von Wiese ugyancsak a Német Szociológusok Hatodik Konferenciáján *Konkurrenz, vorwiegend in soziologisch-systematischer Betrachtung* című referátumában előadott tézisekhez csatlakozik (MANNHEIM 1982, 333).

⁵ Mannheim itt Franz Oppenheimer művére (OPPENHEIMER 1922) hivatkozik. Lásd továbbá Robert Wilbrandt állásfoglalását, aki Oppenheimerre tekintettel „ellenséges versengésről” és „békés versengésről” beszél (vö. *Diskussion über 'die Konkurrenz'* in MEJA–STEH 1982, 381).

⁶ Itt most a Mannheim Károly számára ebben az összefüggésben ugyancsak fontos kérdésfeltevéshez – mennyiben vonódtak be maguk a társadalom- és szellemtudományok is a lét nyilvános értelmezésével kapcsolatos szellemi versengésbe – nem kapcsolódunk, mivel ez a diszkusszió egy másik irányát követelné, mint amelynek a következőkben utána kívánunk járni. Mindazonáltal ennek a kérdésnek természetesen lényegi jelentősége van e tudományok és nem utolsósorban a szociológia önmegértése számára, s ezzel kapcsolatban már az „értéktétel-vitában”, majd még egyszer az úgynevezett „pozitívizmus-vitában” elvi, de végül mégis eldöntetlen szellemi összeütközésekre került sor. (MANNHEIM 1982, 334.; WEBER 1988; ALBERT–TOPITSCH 1979; ADORNO 1974; STERBLING 1991c, 15–53; STERBLING 1994b, 29–81.)

amelyben individuumnak individuumokkal vagy összefüggés nélküli csoportoknak hasonlóképpen elszigeteltnek gondolt csoportokkal kellene versengenie.)

IV. Több, előzőleg atomizáltan fellépő konkurensnek egy helyre történő *koncentrációja* alapján, miáltal a konkurencia az összességet tekintve kevés, egyre inkább uralkodóvá váló pólusra redukálódik.” (l. m. 336.)

Mi most nem e típusok Mannheim Károly által bemutatott történelmi illusztrációinak a sorát akarjuk folytatni, hanem – mint már említettük – megkíséreljük felmutatni alkalmazási lehetőségeiket a kelet- és délkelet-európai társadalmak szellemi konstellációinak és intellektuális összeütközéseinek az elemzésében. Ennek során a *konszenzuson alapuló gondolkodás* típusára támaszkodva részleteiben szeretném tárgyalni a kelet- és délkelet-európai tradicionális gondolkodási minták és értékelképzelések tartós relevanciáját, illetve a valamely értelmező csoport *monopolhelyzetére* történő utalással a kommunista ideológiai monopólium konstellációját. A nyugatbarát és nyugatellenes álláspontok ismételten polarizáló jelentőségét a kelet- és délkelet-európai intellektuális diskurzusokban a *koncentráció* gondolatára visszanyúlva szeretném kiemelni és példaszerűen illusztrálni.

A TRADICIONALITÁS NYAKASSÁGA A KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPAI TÁRSADALMAKBAN

A „reflexív modernizációra” és „poszttradicionális társadalmi rendre” vonatkozó – kiváltképp Ulrich Beck és Athony Giddens által képviselt – megfontolásokra válaszolva, mindig ragaszkodtam ahhoz, és empirikusan megkíséreltem bizonyítani is, hogy a kelet- és délkelet-európai társadalmakban létező társadalmi struktúrák, gondolkodási módok és értékelképzelések számára a tradicionális és modern elemek közötti komplikált feszültségi és egymást keresztező kapcsolatok most is meghatározó erőként jelennek meg. Ha úgy találnánk, hogy „a modern és tradíció együtthatása döntő” volt „a modernitás korábbi fázisai számára”, hogy ezek a fázisok azonban a „magas modernitás”, vagy annak a „kiképződésével”, amit Ulrich Beck „reflexív modernizálódásnak” nevez, véget értek volna és már nem a tradíció újrastrukturálása állna a középpontban, mint az egyszerű modernizálódás esetén, hanem magának a modernség alapjainak az átdolgozása, amelyek a „kapitalista világgazdaságot”, a „nemzetközi munkamegosztást”, a „nemzetállamok rendszerét” és a „katonai világrendet” érintik és egyúttal mélyrehatóan megváltoztatják (GIDDENS 1995, 75, 93), úgy ez az én nézőpontomból csak feltételesen érvényes a kelet- és délkelet-európai társadalmak s egyébként sok Európán kívüli társadalom számára is. Ugyanez vonatkozik Anthony Giddens megállapításaira is, melyeket a radikális „detradicionálási tézis” értelmében fogalmaz meg és képvisel. Eszerint „a tradíció folyamatos befolyása a modernitáson belül” messzemenően eltűnik vagy még apodiktikusabban fogalmazva: „A modern széttöri a tradíciót.” (GIDDENS 1996, 114, 169; 113–194.)

Ehelyütt nem szeretnék empirikusan alátámasztott választ kifejteni ezekre a megállapításokra és nem akarok rámutatni a kelet- és délkelet-európai társadalmakban a tradicionális és modern struktúraelemek napjainkban továbbra is fennmaradó komplikált feszültségi és egymást keresztező kapcsolataira sem – ezt más összefüggésekben, nem utolsósorban a falusi-mezőgazdasági strukturális elemek és az általuk is formált gondolkodási formák, illetve értékelképzelések fennmaradó jelentőségének

a kidolgozásával már több alkalommal megtettem (STERBLING 1993c, 130; STERBLING 1996, 489–499; STERBLING 1997, 1, 45; STERBLING 1997b, 173, 263; STERBLING 2004, 107–134; STERBLING 2005, 69–78) – így érveim, néhány vonatkozásban Mannheim Károly fejtegetéseire visszanyúlva, pusztán a konszenzuson alapuló gondolkodás típusára támaszkodnak, amely messzemenően megfelel a tradicionális gondolkodásnak, a lét tradicionális értelmezésének. „Ez a gondolkodás sohasem hal ki teljesen” – állapítja meg Mannheim – „ma is létezik társadalmunkban, olyan életkörökben, amelyek a modern mindent magával ragadó dinamikájától egészen vagy részben képesek voltak távoltartani magukat. Azonban – és ez még sokkal fontosabb – olyan gondolkodási és élményformákban is jelen van, melyeknek ilyen, a modern dinamikája által még nem megragadott, nem károsított – környezeti kapcsolatokra kell reagálniuk.” (MANNHEIM 1982, 337.)

A tradicionális gondolkodási módok tartósságának magyarázatához a modern dinamikájától legalábbis részben mentesített, a kelet- és délkelet-európai társadalmakban még most is létező élet- és tapasztalati terekre vonatkozó empirikus bizonyítékok mellett Mannheim Károly további fontos megjegyzéseire is utalhatnánk, amelyeket majdhogynem úgy lehetne értelmezni, mint elvi viszontválaszt a túlságosan leegyszerűsítő tudásszociológiai feltevésekre. „Mert olykor ugyanaz a látszat keletkezik, mintha a jelen önmagát folyton meghaladó dinamikája a hatalmába kerítené életkapcsolataink összességét (és szorosán összefonódva ezzel, tudatunk teljességét); de mégsem egészen így áll a dolog, és a pontosabb megfigyelés legalábbis azt mutatja, hogy nem a feltételezett mértékben ez a helyzet. Minden dinamika dacára (a nagyvárosi embernél is, aki elsősorban van rá kényszerítve az e dinamikában való részvételre) az ősegyeszerűségű kapcsolatok és a hozzá tartozó ősi beállítódások egészen széles rétege marad fenn.” És Mannheim megindokolja azt is, hogy ilyen „ősi beállítódások – vagy, saját szavaimmal: messzemenően reflektálatlanul, önmagában evidensként megjelenő „tradicionális gondolkodási minták” – miért is olyan állandóak: „Azonban éppen ennek az »éleletalapnak« a relatív állandóságában gyökerezik biztonságérzetünk, hiszen már régen belezavarodtunk volna általános viszonyaink és a hozzá tartozó tudati változások dinamikájába és állhatatlanságába, ha az ősegyeszerű viszonyoknak e relatív stabilitása nem létezne. Az ember csak akkor viseli el a bonyolultabb kapcsolatok problematikussá válását, ha az ősi állandóság biztonságot és stabilitást mutat fel, vagy legalábbis ilyet látszatot kelt.” (MANNHEIM 1982.)⁷

KOMMUNISTA IDEOLÓGIA ÉS SZELLEMI MONOPOLHELYZET

A kommunista uralom Délkelet-Európában, valamint egész Kelet-Európában, s különösképp a sztálinista korszakban többé vagy kevésbé világos totalitárius vonásokkal rendelkezett.⁸ A sztálinista diktatúrák nemcsak represszív vonásaikban feleltek meg egy teljesen átgondolt és keresztül-kasul megszervezett uralmi rendszernek, hanem ezen túlmenően elsősorban sok egyedi fenyegető jelenség és hatás összegződése voltak, amelyek az emberek mindennapjainak és gondolkodásának majd minden

⁷ Ezeket a gondolatokat természetesen a filozófiai antropológia és a történelmi modernizációs elmélet értelmében tovább lehetne mélyíteni. Magában a „valóság ökonómiájának” életpraktikus elveiben alapozódik meg, hogy az emberek tradíciók kialakításával tehermentesítik magukat az állandó döntési kényszertől. Eközben persze – különösen ha a tradícióképződés intézményi aspektusait is tekintetbe veszik – világos különiséget kell tenni tradíció, tradicionalizmus és újratradicionalizálódás között. (EISENSTADT 1979, 128, 145, 325.)

szegletébe értek. A sztálinista jellegű diktatúrák ugyancsak s talán mindenekelőtt egy, „a fejekben levő állapotot” jelentettek, jóllehet természetesen ehhez tartozott egyúttal az emberek viselkedésének erőszakkal és terrorral támogatott rigid ellenőrzése és vezérlése is. A sztálinista diktatúrák egy „társadalmi célállapotra” tekintettel dolgoztak, amelynél minden ember fejében a társadalmi valóságnak folyton ugyanazon képeit – pontosabban mondva: ugyanazon torzképeit – kellett előállítani. Azaz, minden gondolati alternatívát ki kell iktatni, a gondolkodás és viselkedés minden elhajlását haladéktalanul és következetesen el kell nyomni (SCHLESÁK 1970; MARCUSE 1970; STERBLING 2004c, 165–200). Ez nem utolsósorban a világkép lezárásával, egy általános érvényű ideológia érvényre juttatásával történik, amely a maga penetráns mindenütt jelenvalóságával nem problematizálható, és immunizálja magát minden kritikai gondolkodással, tulajdonképpen általában minden gondolkodással szemben (STERBLING 1994, 58).

Egy ilyen ideológia sikeresen akkor rendezkedik be, ha ellenfelének gondolkodását majdhogynem teljesen a saját elképzeléseibe, alapmintájához, magátólértetődőségeibe és elveibe köti. A sztálinista diktatúrák ezért is jelentek meg különösen a gondolkodás és a gondolkodó, a *másként gondolkodó* értelmiségiek elleni harcokként. A sztálinizmus alig hagyott lehetőséget az értelmiségiek számára, hogy értelmiségiek maradjanak. Az értelmiséget üldözték és elhallgattatták, nem ritkán bebörtönözték és fizikailag megsemmisítették (MOTZAN–SIENERTH 1993; VULCĂNESCU 1992; ZUB 2000), vagy – ami ugyancsak gyakran megtörtént – alkalmazkodtak a diktatúra mesterkedéseibe és ezáltal önmaguk karikatúrájává váltak (STERBLING 1993b, 55–71; STERBLING 2001). A kommunista ideológia érvényesítése a sztálinizmus korszakában az értelmiségiekkel és a tágabb értelemben szellemi tevékenységet folytatókkal szemben különös repressziókkal kötődött össze, de egyúttal támaszkodott az ezek soraiból jövő együttműködésre is, úgy, hogy a sztálinizmusban az értelmiségiek egyaránt válhattak különösen érintett áldozatokká és feltűnő tettesekké (ACZÉL–MÉRAY 1961).

A kommunista ideológia totalitárius megjelenési formája a kelet- és délkelet-európai sztálinizmus korszakában – a Mannheim Károly által meghatározott értelemben – a lét nyilvános értelmezésének „monopolhelyzeteként” jellemezhető, amelyet „tisztán intellektuális eszközökkel, vagy nem intellektuális hatalmi instrumentáriummal, többnyire azonban mindkettővel” állítanak elő (MANNHEIM 1982, 338). Anélkül, hogy ezt a gondolatmenetet itt tovább mélyítenénk vagy akár a kommunista ideológiamonopólium és más – Mannheim által is tárgyalt, különösen vallásilag megindokolt szellemi – monopolhelyzetek közötti hasonlóságoknak és különbségeknek utánajárnánk, szeretnék legalább egy megjegyzést Mannheimtől feleleveníteni, nevezetesen: „Már ebben az állapotban is a világ értelmezésének két fajtája létezik: a hivatalos, műveltségi és a mindennapi konszenzusszerű. [...] Ez a kettősség azonban, amely a társadalmi térben a társadalmi differenciálódás alakjában van jelen, egyúttal kimutatható az egyes ember

⁸ Amennyiben Carl Joachim Friedrich és Zbigniew Brezinski totalitarizmuskoncepciójához igazodunk, úgy a következő jegyeket kell a totalitárius diktatúrák központi elemeinek tekinteni: 1. A kidolgozott, az élet minden lényeges aspektusára vonatkoztatott és valamilyen ideális társadalmi végállapotra irányuló ideológia. 2. Az egyedüli tömegpárt korlátlan egyeduralma, amely szigorúan hierarchikusan rendezett, amelyet tipikus módon egy „diktátor” vezet, és amelyet az állami bürokrácia fölé rendelnek vagy azzal teljesen összefonódik. 3. A fizikai és pszichikai terror rendszere, amely a párt és a titkosszolgálat mindenütt jelenlévő ellenőrzésére támaszkodik, amely önkényesen cselekszik, s amely állandóan nyomást gyakorol a társadalomra és különösképp a népesség egyes csoportjaira s eközben szisztematikusan tudományos módszereket vesz igénybe. 4. A tömegkommunikáció minden eszközének a monopolizálása. 5. Fegyvermonopólium. 6. A gazdasági történet központi felügyelete és vezérlése. (FRIEDRICH–BREZINSKI 1999, 230; STERBLING 2004b, 23–38).

tudatában is.” (I. m. 340.) Tulajdonképpen hasonló érvényes – mint azt más helyeken részletesen kimutattam (STERBLING 2000, 275–293) – a kommunista ideológiamonopólium korszakára, még a sztálinizmus legrosszabb időszakában is. A politikailag és ideológiailag szigorúan ellenőrzött nyilvánosságból száműzve és kizárva, a más, például vallási-tradicionális vagy nacionalista gondolkodási módok és meggyőzések természetesen nem tűntek el egészen a kollektív tudás- és orientációháztartásból, hanem a társadalmi falak mélyedéseiben megőrződtek és földalatti, informális, felforgató utakon tovább is adták és reprodukálták őket. Az ilyen tudás azonban éppen ebben az alakban – a lakosság tradicionális köreinek szellemi kincseként, vagy értelmiségi diszsidensek földalatti tudásaként, és egyébként a kommunista uralmi rendszerhez közel álló egyes szellemi alkotók tudatában rejlő ugyancsak felforgató tudásréteggént – tett szert generációkon túlnyúló relevanciára (SPARSCUH 2005), valamint egészen sajátos értéktartalomra és hatóerőre, ahogyan az a kommunizmus bukása után a történelmi mítoszok és nacionalista hangulatok újjáéledésében is megmutatkozott (STERBLING 1993, 219–243).

NYUGATBARÁT ÉS NYUGATELLENES FELFOGÁSOK KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN – A SZELLEMI ÁRAMLATOK POLARIZÁCIÓJA ÉS KONCENTRÁCIÓJA, INTELLEKTUÁLIS ÖSSZEÜTKÖZÉSEK ROMÁNIÁBAN

Kelet- és Délkelet-Európa kultúráiban és társadalmában a nyugatbarát és nyugatellenes álláspontok és felfogásbeli különbségek erőtere bizonyára erősebben és tartósabban meghatározza a szellemi helyzetet, az intellektuális összeütközéseket, mint más témák és konfliktusok. Ha és amennyiben az utóbbi két évszázadban az egyes kelet- és délkelet-európai társadalmakban – a Mannheim Károly által meghatározott értelemben⁹ – végbementek a versengő álláshelyek polarizációi és *koncentrációs folyamatok*, úgy szintén, vagy akár mértékadóan, a nyugathoz való viszony kérdéséről volt szó. Ez semmiképpen sem véletlen, hanem többé vagy kevésbé szorosan összefügg a társadalmak reális történelmi problémakonstellációival, mert mind a modernizációs problematikában (demokratizálás, gazdasági és társadalmi modernizálás, jogállami fejlődés stb.), mind a kultúrkörhöz való tartozás és a kollektív identitás kérdéseiben a nyugathoz való viszonyoknak igen nagy relevanciája volt és van.

Először is egy visszatekintő és szisztematikusan megalapozott vizsgálat (IACOB–IACOB 1995, 87; ZUB 1996; STERBLING 2006; DRACE–FRANCIS 2006) dokumentációjából román szellemi nagyságok két világháború közötti korszakból származó néhány fontos állásfoglalását emelem ki és röviden kommentálom. Ennek az eljárásnak a módszertani előnye abban látható, hogy illusztratív célokból vesz igénybe olyan szövegeket, illetve szöveghelyeket, amelyeket más elemzésekben már rendkívüli kifejezőerővel rendelkezőnek tekintettek, azonban ott más nézőpontokból és eljárások szerint értékel-

⁹ Mannheim számára a liberalizmus, a konzervativizmus és szocializmus az alapvető minták, amelyek az atomizált konkurencia sokféleségéből a koncentráció során képződnek. Emellett bizonyos figyelmet szentel a fasizmusnak és a bürokratikus konzervativizmusnak is. Ha a nyugatbarát és nyugatellenes felfogásokat akarjuk a délkelet-európai intellektuális viták fő feszültségi vonalaként azonosítani, akkor ehelyütt meg kell még jegyezni, hogy az elemzendő gondolkodási minták, illetve ezek értelmiségi képviselői természetesen többé vagy kevésbé világosan hozzárendelhetők az említett politikai áramlatokhoz, amelyek a maguk részéről – a két háború közötti korszak délkelet-európai társadalmában – egyúttal nagy affinitást mutatnak a nyugatbarát és nyugatellenes alapbeállítódások iránt. (MANNHEIM 1982, 345; KETTLER–MEJA–STEHR 1989, 62.)

ték ki őket. Itt tehát mintegy kiválasztott, közelebbi vizsgálatra kész „kulcsszövegekről” van szó, amelyeknél a teljes anyagból még egyszer a különösen tanulságos kijelentések igen rövid összeállítása következik majd. E szövegidézetek további módszertani előnye abban rejlik, hogy legalábbis kezdemények formájában már tartalmazzák a „román szellemek” és „történelmi sorsok” tudásszociológiailag tanulságos öndiagnózisait, amelyek fényében a „szintetikus és analitikus történelemábrázolás” Mannheim Károly által alapvetőnek tartott ellentéte – még erősebben kiélezve: „a morfológiai látásra alapozott ábrázolások az egyik oldalon és az elemzésre alapozott ábrázolások a másik oldalon” (MANNHEIM 1982, 345) – szemléletesen megragadhatóvá válik.¹⁰

Eugen Lovinescu már 1925-ben úgy látta, hogy a román nép megérkezett a nyugati civilizációba: „Országunk interdependenciája az európai élet szívében már nem a »légy interdependenciája a pók hálójában«, hanem reális interdependencia.” Emellett persze elismeri, hogy a „szellemi életben” való közreműködések még „virtuálisnak” tűnnek, a politikai életben azonban már hatékonyak, mivel Románia az európai egyensúly fontos tényezőjét jelenti. A nyugati civilizációhoz történő gyors csatlakozással kapcsolatban a következő, figyelemre méltó történelmi magyarázatot adja: „A román népnek a nyugati civilizáció formáihoz történő forradalmi átmenete könnyebben ment végbe mint más népeknél. Románia állammá alakulása nemcsak egyidejű volt, hanem eleve függött a nyugati befolyások hatására végbemenő civilizációképződéstől.” Ehhez még egy szokatlan, azonban modernizációelméleti értelemben megfontolásra érdemes magyarázatot fűz: „Ha államunk a nyugattal való kapcsolat pillanatában már szilárd alakkal, azaz saját szerkezettel, nemzeti hagyománnyal és kiváltképp támadhatatlan központi autoritással rendelkezett volna, akkor nyilvános életünk elnyugatiasodása és demokratizálódása teljes bizonyossággal sokkal nehezebben megoldható feladat lett volna.” Lovinescu ugyanis feltételezi, hogy akkor a megmaradás és (az elnyugatiasodással és modernizációval szembeni) ellenállás erői sokkal erősebben jelentek volna meg.¹¹

Egészen másként hangzik, amit Emil Cioran néhány évvel később, berlini és müncheni tartózkodását követően megállapít: „Mindaz, amit megtapasztaltam, igen deprimáló és szomorúan hangzik.” Ebben az értelemben folytatja: „A mi történelmi semmisségünk nem igazol semmit. Románia számára a jövő az egyetlen realitás.” Romániának a Nyugat általi fogadtatására visszatérve úgy véli: „Megvetésük számunkra oly túlzó, hogy nekünk a külföld szükségképpen az egész élet szempontjából elrettentőnek kell hogy tűnjön. Olyan sok emberrel találkoztam, akik egyáltalán nem tudtak semmit a román nép létezéséről.” És a következő eredményre jut: „Mi, románok, tűnjünk bár mégoly nyomorultnak is, nem élünk ilyen alacsony színvonalon, mint azt külföldön gondolják.” (CIORAN 1991, 260.)¹² Cioran azzal, hogy megvallja a következőket, olyasvalamit kíván, mint egy

¹⁰ Azokat az értelmiségieket, akik gondolataira elsősorban hivatkozni kívánok – tehát Lucien Blagat, Emil Cioran, Mircea Eliadet és Eugen Lovinescut –, bizonyára a XX. század legillusztrisabb személyiségeihez és egyúttal legismertebb román gondolkodóihoz, íróihoz, filozófusaihoz és tudósaihoz számíthatjuk. Ebben a vizsgálati összefüggésben kétségtelenül nem is annyira az említett értelmiségiek egész gondolati és szellemi beállítódása szempontjából reprezentatívnak tekintendő állásfoglalásokról van szó, ráadásul ezek részben világosan meg is változtak. Sokkal inkább olyan közlemények ezek, amelyek felismerhetővé tesznek meghatározott gondolkodási módokat, amelyek – olykor hangsúlyozottan optimistán, olykor szkeptikusan és kritikailag, olykor apologetikusan, többnyire azonban kimondottan ambivalens módon – tükrözik a román nép és Románia közös tulajdonságait és sajátosságait az Európához és kiváltképp a Nyugathoz való viszonyban. Ehhez lásd még IONASI 1997.

¹¹ Ezeket és az alábbiakban következő idézeteket jelen tanulmány szerzője fordította többnyire a megadott másodlagos irodalmi forrásokból. Emellett, amennyiben rendelkezésre álltak és hozzáférhetőek voltak, megtörtént az eredeti irodalmi források, illetve a már meglévő német fordítások és a további másodlagos irodalom konzultálása is. Lásd LOVINESCU 1992, 53, 143. Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket. (IACOB–IACOB 1995, 103.)

román „ősrobbanás”: „Nem szégyellem magam, ha egy fénylő Romániáról beszélek, amely valamikor a tellurikus, primitív, sötét, csúszómászó nyugtalanság országának romjaiból kiemelkedik majd. Ezer éve hason csúsztunk erre a helyre, és nem tudom, még mennyi időre van szükségünk, hogy megpillantsuk a fényt. Semmi esetre sem korábban, mint amíg a földalatti Románia feloldja a maga sötét állagát. De úgy gondolom, nem arra vagyunk ítélve, hogy megalázkodva másszunk ki a fényre.” (I. m. 303.)

A Cioran tárgyalt külföld általi megvetés megfelelőjét, az önmegvetés és önmegtagadás értelmében Mircea Eliade¹³ magában az országban pillantotta meg: „Nemrégiben új divat terjedt el fiatal értelmiségiek és írók között: többé nem romának lenni, megbánni, hogy románok vagyunk, kétségbe vonni, hogy létezik nemzeti sajátosság, sőt kételkedni a román elem alkotó intelligenciájának lehetőségében.” Emellett az önmagukat megtagadó románok esetében nem valamiféle értékuniverzalizmusról vagy egyéb kommunisztikus, anarchisztikus, illetve más egyéb társadalmi értelemben univerzális ideológiáról volna szó. „Torkig vannak a sorssal, hogy romának kell lenni és maradni. [...] Nem hiszem, hogy létezik egy másik európai ország, amelyben oly sok értelmiségi szegyenkezik saját népe miatt, amelyben az értelmiség népe hibáit oly szenvedéllyel próbálja leleplezni, és annak múltján annyit mulat, és közben teli torokkal beismeri, hogy született volna inkább egy másik országban.” Ezzel Eliade a következőt állítja szembe: „Igaz, hogy a román népnek sok a gyengesége, igaz, hogy sok tengelye hiányzik – de egyedül ezek a mi létezési feltételeink, ezek a mi lehetőségeink az egyetemesség elérésére.” (ELIADE 1934, 137.)¹⁴

Ion Simionescu 1936-ban a román nép erejét éppen annak egészséges anarchizmusában látja: „Népünk kultúráját tekintve ténylegesen elkésett nép, ha mi azonban figyelembe vesszük természetes tulajdonságait, messze jobb helyzetben található, mint más deprivált népek, mert a maga egészséges fiatalságából, egészséges anarchizmusából húz előnyöket.” (SIMIONESCU 1936, 137.)¹⁵

Lucian Blaga ugyanabban az évben különösen az ambivalenciákat, a nyugati szellemi befolyás „két arcát” emeli ki: „Ha mi néhány, nem éppen rokonszenves aspektusról mondunk ítéletet, amelyeket készen vettünk át, nem szabad megfeledkeznünk e folyamat keretfeltételeiről, amelyek általában létezésünk szempontjából döntőek voltak, ráadásul ezek nem jöttek volna létre, ha mi eltökélten nem tagolódtunk volna be az európai kultúrába és civilizációba. E betagozás eredményei figyelemre méltóak, alkalmasszerűen akár különösen ki is emelendők. Az inkább kínos oldalakra bizonyára bele kell törődnünk, tekintettel arra a példa nélküli előnyre, amely a szabadság elérésében rejlik. Egy pillantás magunk körül máris alkalmat ad arra, hogy rátaláljunk a naiv és talán valamiféleképp rosszindulatú vigaszra, hogy nemcsak mi mentünk keresztül ezen a kétarcú, a nap és az éj arcát egyszerre mutató folyamaton: nevezetesen az önkonstitúció és az imitáció folyamatán. Hasonlóképpen nemcsak mi szenvedünk a befolyások magyarázható következményeitől, amelyek a függőség hosszan tartó korszakában különösen az uralkodó rétegeket járták át. [...] Az európai determinánsok hálózatába való integrációnk olyan meghatározott nyugati befolyások kategorikus, sőt olykor programatikus elfogadásával következett be, amelyeket örvendetesnek tartot-

¹² Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettem az idézeteket. (IACOB–IACOB 1995, 108.)

¹³ Nem titok, hogy Emil Cioran, éppen úgy mint Mircea Eliade, egy ideig nyilvánvaló szimpátiát táplált a „Vasgárda” fasiszta ideológiája iránt. Ehhez lásd SCHLESK 1997, 54–67; PETRU 2001, 11–33.

¹⁴ Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket (IACOB–IACOB 1995, 109).

¹⁵ Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket (IACOB–IACOB 1995, 99). Továbbá lásd GIORDANO 2003, 243–268.

tak.” (BLAGA 1945, 312.)¹⁶ Ez mintegy az egyik, Blaga által felismert és elismert oldal. A másik oldalt illetően úgy véli: „A befolyások dacára, melyek szükségtelenül váltak földünkön hatékonyvá, az interferenciák dacára, melyek álhatatlan játékok úztek országunkban és népünk lelkében, létezik „romanizmus” a szellemi determinánsok komplexumának és egészen különös konstellációjának emelkedett értelmében. Népi kultúránk figyelmes és állhatatos vizsgálata egy saját román stilsztikai mátrix létezésének felismeréséhez vezetett bennünket. Ennek megállapított látenciája jogosít fel bennünket a kijelentésére, hogy magas kulturális potenciállal rendelkezünk.” (I. m. 327, 96.)

Nae Ionescu Európa-szkeptikus módon állapította meg a harmincas évek kezdetén, hogy „Európa nem létezik. Nem létezik szellemi egység. Amit ma európai szellemnek neveznek, túlnyomórészt angolszász szellemi beállítódás, angolszász sajátosság, amely csak Északnyugat-Európára terjed ki, azonban dél szellemi struktúráit jelentős, délkelet és kelet szellemi struktúráit pedig teljes mértékben kizárja. [...] De Európa még csak nem is gazdasági egység. [...] Mit jelent akkor Európa? Földrajzi egységet? Azt sem. [...] Tehát Európa nem realitásként létezik, hanem csak fikcióként, amely – amennyiben ezt figyelembe vesszük – nemcsak hatékonytalanak tűnik, hanem egyenesen veszélyesnek.” (IONESCU 1990, 91.)

Mihai Ralea 1943-ban így vélekedett: „Ha jól megfigyeljük, tehát a legnagyobb figyelemmel pillantunk népünk erényeire, intézményeire, arra a módra, ahogyan reagál és él, könnyen jutunk arra a következtetésre, hogy lelki alkatát a nyugat voluntarista aktivizmusa és a kelet fatalista paszvizmusa közé, tőlük egyenlő távolságra kell elhelyezni.” (RALEA 1943, 106.)¹⁷ Constantin Noica ugyanebben az évben a következő látteleletet adja: „Tehát minden, a gazdaságban, a politikai életben, a társadalmi és katonai területen, azt mutatja, Románia rá van kényszerítve, hogy történelmét kockára tegye és ezt akarja is. Minden létrejött ahhoz, hogy kiragadjuk magunkat az örökkévalóságból. Megmaradhunk úgy a kultúra területén, ahogyan mindig is voltunk? Továbbra is csak azt részesíthetjük előnyben, ami már mindig voltunk?” (NOICA 1989, 39.)¹⁸

A két világháború közötti korszak ezen intellektuális állásfoglalásaiban megtalálhatók a nyugatbarát és nyugatellenes diskurzus különféle gondolkodási alakjai, amelyeknek – többnyire emelkedettebben kifejezve, mint manapság – értelemszerűen jelenleg is még igen magas nyilvános cirkulációs értékük van. Önmaguk magától értetődő hozzárendelése az európai civilizációhoz egyfelől; a mások általi – feltételezett vagy tényleges – megvetéstől, félreértéstől és alábecsüléstől való szenvedés másfelől, valamint a követelmény, hogy e másokat egy különleges erő kifejtést kívánó nemzeti teljesítménnyel felül kell múlni. Éppen úgy az intellektuális önmegvetés és önmegtagadás kipellengérezése és bizonyos hitvallás a sajátjához, mint egyedül lehetséges úthoz, hogy ők hasonlóképpen egyetemes jelentőségűvé váljanak. A továbbiakban a saját kulturális energiákra való ráeszmélés, amelyeket éppen a kulturális visszamaradtságban és az „egészséges anarchizmusban” fedeznek fel.

Máig az európai kultúrába és civilizációba történő betagozódás ambivalenciái képezik az alapvető gondolkodási motívumot. Emellett részben elismerik a nyugati hatásokkal és befolyásokkal összekapcsolódó előnyök és hátrányok szükségszerűségét, de megkövetelik a saját kultúra értékéhez és különállásához való ragaszkodást. A két világháború közötti korszak intellektuális állásfoglalásaiban szintén találhatóak radiká-

¹⁵ Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket (IACOB–IACOB 1995, 115).

¹⁶ Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket (vö. IACOB–IACOB 1995, 101).

¹⁷ Itt Gheorghie Iacob és Luminița Iacob művéből vettük az idézeteket (vö. IACOB–IACOB 1995, 102).

lis kételyek is Európa egységével kapcsolatban, melyek alapján különösen határozottan utasítják vissza az európai kultúrának az angolszászsal történő azonosítását, valamint az angolszász kultúra dominanciáját Európában. (Egyébként napjainkban a Nyugat amerikai „arca” ugyancsak sokszor ütközik ismét hasonló intellektuális elutasításba Kelet- és Délkelet-Európában, mint ahogyan messze azon túl is.) Ezzel összefüggésben tematizálták a kényes közbenső állást, a Nyugat és Kelet (BALLA 1991, 237–251; STERBLING 1997c 205–227), a nyugati voluntarizmus és a keleti fatalizmus között „dilemmáját” is; éppen úgy, mint a tradicionális örökkévalóság-tér elhagyásának szükségszerűségét a modern történelemben való belépés kényszere nyomán, amelynél ez mintegy rákényszerít ama kulturális identitás megváltozására is, melyet azelőtt az örökkévaló fennköltsege övezett.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

Nos, Európa jelenlegi szellemi helyzetének és intellektuális vitáinak háttere előtt – mely viták nem utolsó sorban Európa jelentőségéről, alakjáról és jövőjéről, de a szabadságról, jólétről és biztonságról, a szociális igazságosságról, a nemzetek szerepéről, a kultúrkörök és vallások globális kapcsolatairól és összeütközéseiről, valamint a tradíció, a modern és posztmodern viszonyáról folytatott diskurzusok is – meg lehetne kérdezni, hogy nálunk, a nyugati társadalmakban vagy Európa keleti és délkeleti részén vajon a ’lét nyilvános értelmezésének’ mely típusai uralkodnak? Jelenleg talán nálunk is – miután a nagy ideológiák (ARON 1957) korszaka lehanyaglott – újra adott a Mannheim Károly értelmében vett *atomizált konkurencia*? A kelet- és délkelet-európai szellemi helyzetet vajon milyen módon és mennyiben formálják továbbra is a nyugatbarát és nyugatellenes diskurzusok feszültségterében zajló polarizáció és koncentráció folyamatai? Milyen relevancia illeti meg jelenleg a *konszenzusra alapított gondolkodást* és kiváltképp a tradicionálisan formált gondolkodási alakokat és meggyőződéseket a kelet- és délkelet-európai társadalmakban, mi a jelentősége a mi társadalmunkban? Ma, a kommunizmus végén, a szellemi *monopolhelyzet* veszélyét mennyiben sikerült száműzni az európai társadalmakból? Ez az állapot vajon mennyiben áll fenn továbbra is más kultúrákban és társadalmakban, például az iszlám világban (TIBI 2000) vagy a kommunizmus Európán kívüli utolsó bástyáiban?

Fejtegetéseim – amelyek inkább rendszertelenül és szelektív módon következtek, és amelyek, igazán elfogulatlanul, nem annyira műszisztematikus vagy műtörténeti vonatkozások (KARÁDI–VEZÉR 1985; LOADER 1985; KETTLER–MEJA 1999, 269–314), hanem messzemenően a saját alkalmazási érdekek alapján orientálódtak – reményeim szerint felismerhetővé teszik, hogy mindenképpen hasznosnak tűnik ilyen kérdéseknél Mannheim Károly alapvető gondolataihoz visszanyúlni – nem utolsósorban azért, hogy „a titoknak a maga igazi helyén a szemébe nézzünk.” (MANNHEIM 1982, 369.)

Fordította Cs. Kiss Lajos

IRODALOM

- ACZÉL, Tamás – MÉRAY, Tibor 1961. *Die Revolte des Intellekts. Die geistige Grundlagen der ungarischen Revolution*. München.
- ADORNO, Theodor W. 1974. *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Darmstadt – Neuwied.
- ALBERT, Hans – TOPITSCH, Ernst (Hrsg.) 1979. *Werturteilsstreit*. Darmstadt.
- ARON, Raymond 1957. *Opium für Intellektuelle oder die Sucht nach Weltanschauung*. Köln – Berlin.
- BALLA, Bálint 1991. Mitteleuropa aus der Sicht des ungarischen Dauerdilemmas „zwischen Ost und West”. *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarn und verwandte Gebiete*, Band 18, Jahrgang 1990. München.
- BECK, Ulrich – GIDDENS, Anthony – LASH, Scott 1996. *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BECK, Ulrich 1986. *Risiko Gesellschaft auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BLAGA, Lucian 1945. *Trilogie culturii*. (A kultúra trilógiája) București.
- CIORAN, Emil 1991. *Singurătate și destin*. (Magány és sors) București.
- DAHLMANN, Dittmar – POTTHOFF, Wilfried (Hrsg.) 2000. *Mythen, Symbole und Rituale. Die Geschichtsmächtigkeit der Zeichen in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- DRACE-FRANCIS, Alex 2006. *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the Development of National Identity*. London – New York.
- EISENSTADT, Samuel N. 1979. *Tradition, Wandel und Modernität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- ELIADE, Mircea 1934. *Oceanografie*. (Ozeonographie) București.
- FRIEDRICH, Carl Joachim – BREZINSKI, Zbigniew 1999. Die allgemeinen Merkmale der totalitären Diktatur. In Jesse, Eckhardt (Hrsg.): *Totalitarismus im 20. Jahrhundert. Eine Bilanz der internationalen Forschung*. Bonn.
- FÜRSTENBERG, Friedrich – OESTERDIEKHOF, Georg W. (Hrsg.) 2004. *Globalisierung ohne Grenzen? Soziologische Beiträge zum Entgrenzungsdiskurs*. Hamburg.
- GIDDENS, Anthony 1995. *Konsequenzen der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- GIDDENS, Anthony 1996. Leben in einer posttraditionalen Gesellschaft. In Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott: *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*.
- GIORDANO, Christian 2003. Der Balkan und das Meer. Das südöstliche Europa zwischen Dordfidylle und idealisierter Urbanität. In Kaser, Karl – Gruber, Siegfried – Pichler, Robert (Hrsg.): *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau.
- IACOB, Gheorghie – IACOB, Luminița 1995. *Modernizare – Europeanism. Romana de la Cuza Voda la Carol al II-lea*. (Modernizálás – europaizálás. Cuza Vodától II. Károlyig. 1–2. kötet) Iași.
- IONAȘI, Ion (Hrsg.) 1997. *Dictionarul operelor filozofice romanesti*. (A román filozófiai művek szótára) București.
- IONESCU, Nae 1990. *Roza vinturilor*. (A szélrózsa) București.
- KARÁDI, Éva – VEZÉR, Erzsébet (Hrsg.) 1985. *Georg Lukacs, Karl Mannheim und der Sonntagskreis*. Frankfurt am Main.
- KASER, Karl – GRUBER, Siegfried – PICHLER, Robert (Hrsg.) 2003. *Historische Anthropologie im südöstlichen Europa. Eine Einführung*. Wien – Köln – Weimar.
- KETTLER, David – MEJA, Volker – STEHR, Nico 1989. *Politisches Wissen. Studien zu Karl Mannheim*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KETTLER, David – MEJA, Volker 1999. Karl Mannheim. In Käsler, Dirk (Hrsg.): *Klassiker der Soziologie*. Band 1. München.
- LEPSIUS, Rainer M. 1981. Die Soziologie der Zwischenkriegszeit: Entwicklungstendenzen und Beurteilungen. In Lepsius, Rainer M.: *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1981, Sonderheft 23, Opladen, 7–23.
- LOADER, Colin 1985. *The Intellectual Development of Karl Mannheim*. Cambridge.
- LOVINESCU, Eugen 1992. *Istorie civilizației române moderne. III*. (A modern román civilizáció története. I–III. kötet) București.
- MANNHEIM, Karl 1932. *Die Gegenwartsaufgaben der Soziologie. Ihre Lehrgestalt*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

- MANNHEIM, Karl 1969. *Ideologie und Utopie*. Frankfurt am Main: Verlag G. Schulte – Bulmke.
- MANNHEIM, Karl 1982. Die Bedeutung der Konkurrenz im Gebiet des Geistigen. In Meja, Volker – Stehr, Nico (Hrsg.): *Die Streit um die Wissenssoziologie*. Erster Band.
- MANNHEIM, Karl 1982b. Diskussion über 'die Konkurrenz'. In Meja, Volker – Stehr, Nico (Hrsg.): *Die Streit um die Wissenssoziologie*. Erster Band.
- MARCUSE, Herbert 1970. *Der Eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*. Neuwied – Berlin: Luchterhand.
- MEJA, Volker – STEHR, Nico (Hrsg.) 1982. *Die Streit um die Wissenssoziologie*. Erster Band. *Die Entwicklung der deutschen Wissenssoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MOTZAN, Peter – SIENERTH, Stefan (Hrsg.) 1993. *Worte als Gefahr und Gefährdung. Fünf deutsche Schriftsteller vor Gericht (15. September 1959 – Kronstadt/Rumänien) Zusammenhänge und Hintergründe. Selbstzeugnisse und Dokumente*. München.
- NOICA, Constantin 1989. *Istoricitate și destin*. (Historicitás és sors) București.
- OPPENHEIMER, Franz 1922. *System der Soziologie*. Band 1. Jena.
- PETRU, Marta 2001. Die Legionärsdoktrin und die Intelligentsia der Zwischenkriegszeit in Rumänien. *Halbjahresschrift für südosteuropäischen Geschichte, Literatur und Politik*, Jahrgang 13. Dinklage, 11–33.
- RALEA, Mihai 1943. *Între două lumi*. (Két világ között) Bucuresti.
- SCHLESKY, Helmuth 1959. *Ortbestimmung der deutschen Soziologie*. Düsseldorf.
- SCHLESKY, Helmuth 1980. Zur Entstehungsgeschichte der bundesdeutschen Soziologie. Ein Brief an Rainer Lepsius. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 1980, Jahrgang 32. Opladen, 417–456.
- SCHLESAK, Dieter 1970. *Visa. Ost West Lektionen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHLESAK, Dieter 1997. Eine Horde von Verzweifelten im Herzen des Balkans. Begegnungen mit E. M. Cioran. *Halbjahresschrift für südosteuropäischen Geschichte, Literatur und Politik*. 1997, Jahrgang 9. Dinklage, 54–67.
- SIMIONESCU, Ion 1936. *Energii române în străinătate*. (Román energiák külföldön) Bucuresti.
- SPARSCHUH, Vera 2005. *Von Karl Mannheim zur DDR-Soziologie. Generationendynamik in der Wissenschaft*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton – ZIPPRIAN, Heinz (Hrsg) 1997. *Max Weber und Osteuropa*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1991. *Modernisierung und soziologisches Denken. Analysen und Betrachtungen*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1991b. Die Soziologie als akademische Disziplin. Zur „Lehrgestalt“ der Soziologie an den deutschen Hochschulen. In Strebiling, Anton: *Modernisierung und soziologisches Denken. Analysen und Betrachtungen*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1991c. Zur Wissensstruktur der Soziologie. In Strebiling, Anton: *Modernisierung und soziologisches Denken. Analysen und Betrachtungen*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1993. Überlegungen zum „Wiedererwachen der Geschichte“. *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung*. 1993, 42 Jahrgang, Heft 3–4, München, 219–243.
- STREBLING, Anton 1993b. Von der Schwierigkeiten des Denkens ohne Verbot. Die Rolle des Intellektuellen, der intellektuelle Aufbruch und die nahezu unvermeidbaren geistigen Konfusionen in Osteuropa. *Neue Literatur. Zeitschrift für Querverbindungen*. 1993, Heft 4, (Neue Folge), Bukarest, 55–71.
- STREBLING, Anton 1993c. *Strukturfragen und Modernisierungsprobleme südosteuropäischen Gesellschaften*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1994. *Gegen die Macht der Illusionen. Zu einem Europa im Wandel*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1994b. Rationalität und Wissenschaft. Allgemeine und aktuelle Überlegungen zur Werturteilsproblematik. In Strebiling, Anton: *Gegen die Macht der Illusionen. Zu einem Europa im Wandel*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1996. Zur Sozialstruktur südosteuropäischen Gesellschaften und den Grenzen klassentheoretischer Analysekatogorien. *Berliner Journal*, 1996, Band 6, Heft 4, Opladen., 489–499.
- STREBLING, Anton 1997. *Kontinuität und Wandel in Rumänien und Südosteuropa. Historisch-soziologische Analysen*. München.

- STREBLING, Anton 1997b. *Widersprüchliche Moderne und Widerspenstigkeit der Traditionalität*. Hamburg: Reinhold Krämer Verlag.
- STREBLING, Anton 1997c. „Kritik als Beruf” oder das „Dauerdilemma” der Intellektuellen „zwischen Ost und West”. In Sterbling, Anton – Zipprrian, Heinz (Hrsg.): *Max Weber und Osteuropa*.
- STREBLING, Anton 2000. Unterdrückung, Ideologie und der untergründige Fortbestand der Mythen. In Dahlmann, Dittmar – Potthoff, Wilfried (Hrsg.): *Mythen, Symbole und Rituale. Die Geschichtsmächtigkeit der Zeichen in Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*.
- STREBLING, Anton 2001. *Eliten, Intellektuelle, Institutionenwandel. Untersuchungen zu Rumänien und Südosteuropa*.
- STREBLING, Anton 2004. Intellektuelle und ihre Standpunkte im Globalisierungsdiskurs. Soziologische Reflexionen. In Fürstenberg, Friedrich – Oesterdiekhoff, Georg W. (Hrsg.): *Globalisierung ohne Grenzen? Soziologische Beiträge zum Entgrenzungsdiskurs*.
- STREBLING, Anton 2004b. Stalinismus in den Köpfen. *Orbis Linguarum*, Band 27, Wrocław – Breslau, 23–38.
- STREBLING, Anton 2004c. Das Wesen und die Schwächen der Diktatur – nachgelesen in den Romanen von Herta Müller. In Kron, Thomas – Schimank, Uwe (Hrsg.): *Die Gesellschaft der Literatur*. Opladen.
- STREBLING, Anton 2005. Anders rinnt hier die Zeit... Anmerkungen zum Zeitgefühl und zur Nachhaltigkeit der Traditionalität in Südosteuropa. Land-Berichte. *Halbesjahresschrift für ländliche Regionen*, 1. Halbjahr, 2005/14, Aachen 2005, 69–78.
- STREBLING, Anton 2006. Pro- und antiwestlichen Diskurse in Rumänien. Anmerkungen zur Gegenwart und zur Zwischenkriegszeit. In Schubert, Gabriella – Sundhaus, Holm (Hrsg.): *Pro- und antiwestlichen Diskurse in Balkanländer*. München (előkészületben).
- TIBI, Basam 2000. *Fundamentalismus im Islam. Eine Gefahr für den Weltfrieden?* Darmstadt.
- VULCĂNESCU, Mircea 1992. *Ultimul cuvînt*. (Das letzte Wort) Bukarest.
- WEBER, Max 1988. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- ZUB, Alexandru (Hrsg.) 1996. Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc. (Identitás/változás a román kultúrtérben) Iași.
- ZUB, Alexandru 2000. *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*. (Geschlossene Horizont. Die rumänische Historiographie unter der Diktatur) Iași.